

تهران و دفاع مقدس

حمیدرضا شاه آبادی

مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس

تهران ۱۳۹۳

سرشناسه	شاه‌آبادی، حمیدرضا، ۱۳۴۶ -
عنوان و نام پدیدآور	تهران و دفاع مقدس / حمیدرضا شاه‌آبادی.
مشخصات نشر	تهران: سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری	۲۱۳ ص: مصور (بخشی رنگی)، جدول.
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۵۴۴۳-۴۹-۳ ریال: ۱۱۵۰۰
وضعیت فهرست‌نویسی	فیا
یادداشت	کتابنامه
موضوع	جنگ ایران و عراق، ۱۳۴۷-۱۳۵۹
موضوع	بمباران هوایی - ایران - تهران
موضوع	جنگ ایران و عراق، ۱۳۴۷-۱۳۵۹ - تهران
موضوع	تهران - تاریخ - اسناد و مدارک
شناسه افزوده	سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس
رده‌بندی کنکره	۱۳۹۳ ت ۹ / ۱۶۰۰ DSR
رده‌بندی دیوینی	۹۵۵/۰۸۴۲
شماره کتابشناسی ملی	۳۷۲۶۶۴۲

مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس

تهران و دفاع مقدس

نویسنده: حمیدرضا شاه‌آبادی

ناظر علمی و محتوایی: دکتر فرهاد درویشی ■ ویراستار: مریم حقانی منتظری

گرافیک: سیده‌ادی خاوشی ■ طرح جلد: هادی ناصر

لیتوگرافی: فرابند گویا ■ چاپ: عقیلی ■ ناظر چاپ: محمد بهروری

چاپ اول: اسفند ۱۳۹۳ ■ شمارگان: ۱۵۰۰ نسخه

قیمت: ۱۱،۵۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۴۳-۴۹-۳ ■ ISBN: 978-600-5443-49-3

کلیه حقوق متعلق به مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس است.
نقل از کتاب یا ذکر مأخذ مجاز و هرگونه بهره‌برداری دیگر منوط به اجازه کتبی این مرکز می‌باشد.

۱. تهران، خیابان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، ساختمان ناشران، طبقه اول، شماره ۴، تلفن: ۶۶۴۸۱۵۳۱
۲. تهران، خیابان انقلاب، خیابان فخررازی، مجتمع ناشران فخررازی، انتشارات مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس
۳. خرمشهر، جنب مسجد جامع، بازار شهید محمد جهان‌آرا، شماره ۲۷

فهرست مطالب

۹

مقدمه

۱۷	منابع استفاده شده
۲۳	کلام اول

۲۷

فصل اول: تاریخ اجمالی تهران

۳۰	از دهکده‌ای کوچک تا شهری بزرگ
۳۴	تهران پایتخت ایران
۳۵	تهران در دوره مشروطه
۴۰	کودتای رضاخان
۴۱	جنگ جهانی دوم
۴۲	از جنگ جهانی دوم تا انقلاب اسلامی
۴۴	منابع فصل اول

۴۵

فصل دوم: تهران در آغاز جنگ

۴۸	ستون پنجم پیش‌فراول آغاز جنگ
۵۴	جنگ آغاز می‌شود
۵۸	باز هم ستون پنجم
۶۱	ادامه حملات هوایی
۶۳	آمادگی مقابله با دشمن
۷۰	دفاع غیرنظامی و حفظ سامان شهر
۷۴	منابع فصل دوم

فصل سوم: تهران و جنگ شهرها

مفهوم جنگ شهرها

اهداف عراق از آغاز جنگ شهرها در جنگ علیه ایران

۱. تضعیف اراده مردمی

۲. درگیر ساختن قدرت‌های بزرگ در جنگ ایران و عراق

۳. خنثی کردن عملیات‌های رزمی ایران یا جبران شکست‌های خود

۴. کاهش توان اقتصادی ایران

۵. کاهش اعزام نیروهای مردمی به جبهه‌های جنگ

۶. تشدید جنبه فرسایشی جنگ

۷. واداشتن ایران برای مذاکره و پایان دادن به جنگ

۸. واکنش انتقام‌جویانه در برابر موفقیت ایران در مناطق جنگی

پیشینه و مراحل تاریخی جنگ شهرها

از پیروزی انقلاب تا آغاز جنگ تحمیلی

از آغاز جنگ تا سال ۱۳۶۳

از سال ۱۳۶۳ تا پایان جنگ

مراحل جنگ شهرها در دوران دفاع مقدس

مرحله اول: از اول اسفند ۱۳۶۳ تا ۱۸ فروردین ۱۳۶۴

مرحله دوم: از ۴ تا ۲۵ خرداد ۱۳۶۴

مرحله سوم: از ۲۰ مرداد ۱۳۶۵ تا ۱۰ دی ۱۳۶۵

مرحله چهارم: از ۱۹ بهمن ۱۳۶۵ تا ۱۰ اسفند ۱۳۶۵

مرحله پنجم: از ۱۹ مرداد ۱۳۶۶ تا ۲۹ آبان ۱۳۶۶

ششم: از ۸ اسفند ۱۳۶۶ تا ۳۱ فروردین ۱۳۶۷

حملات هوایی به تهران

آغاز حملات موشکی

افزایش خسارات

نگرانی از وقوع حملات شیمیایی

کشورهایی که دشمن را یاری می‌کردند

۱۰۸	چهره جنگ‌زده تهران
۱۱۰	جنگ فقرا، جنگ اغنیا
۱۱۳	مصاحبه با مردم تهران درباره حملات هوایی دشمن
۱۱۳	سال ۱۳۶۳
۱۱۵	سال ۱۳۶۶
۱۲۲	سال ۱۳۶۷
۱۳۴	منابع فصل سوم

فصل چهارم: تهران شهر جنگی

۱۳۵

۱۳۸	اقتصاد شهر
۱۴۱	تشکیل ستاد بسیج اقتصادی و جیره‌بندی کالا
۱۴۸	مقابله با احتکار، گران‌فروشی و فساد اقتصادی
۱۴۹	تعطیلی مراکز اقتصادی و شیوع بیکاری
۱۵۳	قوت‌ها و ضعف‌ها در مقابله با مشکلات اقتصادی
۱۵۹	گرانی‌های غیرمنتظره
۱۶۴	اخلالگری دشمن در اقتصاد کشور
۱۶۵	گاهی جنگ فراموش می‌شود
۱۶۹	فرهنگ و هنر
۱۷۲	هنر در جبهه‌ها
۱۷۳	هنر، پشتیبان جنگ
۱۷۴	ثبت وقایع با زبان هنر
۱۷۵	جریان عادی فرهنگ و هنر
۱۷۵	آموزش و تحصیل
۱۷۷	دانش‌آموزان در جبهه‌ها
۱۷۸	دانشگاه در کنار جنگ
۱۸۰	احداث پناهگاه در مدارس
۱۸۱	مدارس شاهد

- ۱۸۲ آموزش‌های ویژه
- ۱۸۳ امداد و بیمارستان‌ها
- ۱۸۷ واکسیناسیون و پیشگیری
- ۱۸۸ اعزام نیروهای امدادی به جبهه‌ها
- ۱۹۰ درمان آثار حملات شیمیایی
- ۱۹۱ استفاده از امکانات درمانی خارج از کشور
- ۱۹۲ اعزام نیرو
- ۱۹۳ دست‌های خالی در آغاز جنگ
- ۱۹۶ الزامات اعزام نیرو
- ۲۰۰ سپاهیان محمد(ص)
- ۲۰۲ اعزام نیروهای امدادی و متخصص
- ۲۰۳ منابع فصل چهارم

مقدمه

تاریخ هشت سال دفاع مقدس مردم ایران از جهات بسیار، خواندنی است. ملت ایران در مقاومتی ستودنی تجاوز دشمنی سرتاپا مسلح و مورد حمایت بسیاری از قدرت‌های جهان را دفع کرد و چهره‌ای قابل احترام از خود به یادگار گذاشت. از این رو، ثبت و ضبط آنچه در این هشت سال به وقوع پیوست ضرورتی انکارناپذیر است.

تا به امروز کتاب‌های بسیاری در حوزه تاریخ جنگ ایران و عراق انتشار یافته، اما آن‌طور که باید حق این حادثه تاریخی ادا نشده است. هنوز ناگفته‌های جنگ فراوان و هنوز اسناد و مدارک زیادی از نگاه‌ها دور مانده است و در یک کلام، تاریخ‌نگاری جنگ هنوز نگاه به آینده دارد و به مورخانی که خواهند آمد، باشد که ایشان دین خود را به بزرگ‌ترین واقعه تاریخی ایران معاصر ادا کنند.

مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس بی‌گمان یکی از بزرگ‌ترین مراجع تاریخ‌نگاری جنگ ایران و عراق به شمار می‌رود که گنجینه‌ای از اسناد و مدارک مربوط به آن دوران را در سینه خود نگاه داشته است؛ گنجینه‌ای که پرداختن به آن و درک برگ‌برگ اندوخته‌هایش، اسرار بسیاری را بر ما روشن می‌کند و تصویری واضح و گویا از حادثه جنگ پیش رویمان می‌گستراند.

نخستین بار دوستم، آقای یحیی نیازی من را با مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس آشنا کرد. ایشان در چند ملاقات بخش‌هایی از مجموعه عظیم اسناد موجود در مرکز را نشانم داد و پیشنهاد کرد با استفاده از این اسناد، در هر موضوعی که خود علاقه دارم، پژوهشی را سامان دهم. من که از دیدن این مجموعه گران‌بها به شوق آمده بودم، موضوع "تهران" را پیشنهاد دادم. می‌خواستم تهران و ویژگی‌هایش را در دوران جنگ بهتر بشناسم. شهری که خلاف تصور عده‌ای، در دوران جنگ هیچ‌وقت در عافیت به سر نبرد و هرچه داشت در مبارزه با دشمن متجاوز به کار گرفت. می‌دانستم مطالب گفتمی درباره تهران و جنگ بسیار است و هنوز زوایای بسیاری از تاریخ این شهر در دوران جنگ ناپیدا مانده است، اما نمی‌دانستم چه کار سخت و سنگینی را قبول کرده‌ام.

هشت سال جنگ در شهر بزرگی مثل تهران اسناد بسیاری را به جای گذاشته بود؛ اسنادی که گاه تکراری بودند و جداسازی تعداد محدودی از میان آنها با هدف گویاسازی و انجام‌دادن پژوهشی هرچند محدود، بسیار مشکل بود. بسیاری از سندها ناخوانا بودند و برای خواندن صحیح آنها می‌بایست وقت زیادی را صرف می‌کردم. علاوه بر این، انشای عجولانه برخی اسناد که در شرایط اضطراری و با عجله نوشته شده بودند، فهم آنها را دشوار می‌کرد. همچنین نویسندگان در مواردی از جمله در نامه‌ها، گزارش‌ها و ... به دلیل مکاتبه با مخاطبان آشنا به موضوع اشاراتی را به کار گرفته بودند که برای خواننده‌ای دور از موضوع که نزدیک به سی سال بعد آن نامه‌ها را می‌خواند، مبهم و نارسا بود. مرور همه این مشکلات به من یادآوری می‌کرد که چه کار سختی را پذیرفته‌ام.

سختی کار را با تلاش بسیار مرتفع کردم. قریب به یک سال به‌طور متوسط هفته‌ای هشت تا ده ساعت به مطالعه ابتدایی اسناد از طریق رایانه‌های مرکز و گزینش اولیه آنها پرداختم. بعد از آن حدود دو ماه نسخه‌های چاپی اسناد را بازخوانی کردم. اسناد تکراری را که به‌رغم مطالعه اولیه به مجموعه راه یافته بودند، کنار گذاشتم

و آنچه را که در وجین نهایی باقی مانده بود، براساس موضوع دسته‌بندی کردم، سپس موضوعات دسته‌بندی‌شده را از نظر میزان اطلاعات بررسی کردم و دریافت‌م که در برخی موارد، اطلاعات به دست آمده از اسناد در حدی نیست که برای نگارش نهایی پژوهش کافی باشد. از این رو، به مطبوعات روی آوردم؛ کاری که در آغاز پیش‌بینی نکرده بودم و زمان و انرژی زیادی به خود اختصاص داد. با همکاری دو دستیار تحقیق، چهار روزنامه کیهان، اطلاعات، جمهوری اسلامی و ابرار را طی دوره زمانی ۱۳۵۹ تا ۱۳۶۷ بررسی کردم و نزدیک به هشتصد فیش گردآوری‌شده از این بررسی را به مجموعه چهارصد سند وجین‌شده قبلی افزودم. حاصل کار مجموعه‌ای شد که به نظر می‌رسید می‌توان براساس آن نگارش کتاب را آغاز کرد. شاید اصلی‌ترین کار من در این مجموعه گویاسازی اسناد موجود با هدف تهیه یک تاریخ محلی کوچک باشد؛ گویاسازی اسناد با استفاده از اسناد دیگر و یاری گرفتن از مطالب روزنامه‌هایی که هم‌زمان با شکل‌گیری اسناد منتشر می‌شدند. به عبارت دیگر، مجموعه پیش روی شما یک پژوهش تاریخی با تعاریف تخصصی آن نیست، بلکه این مجموعه تلاشی است برای ربط دادن اسناد مرتبط با تاریخ تهران در دوره جنگ و نمایش آنها به گونه‌ای که اطلاعات مفید و مناسبی از شهر تهران در دوران دفاع مقدس در اختیار خواننده قرار دهد بدون شک چنین کتابی منبع خوبی است برای تاریخ‌نویسانی که در آینده قصد دارند به تألیف تاریخ تفصیلی تهران در دوران جنگ بپردازند.

براساس رویکرد یادشده، در طول نگارش مطالب این کتاب همواره تلاش کرده‌ام رشته سخن را به اسناد و مدارک بسپارم و تا آنجا که مقدور است، خود چیزی نگویم. شکی نیست که اسناد در دسترس من، مجموعه‌ای کامل نبوده است. به همین دلیل، در بسیاری موارد کوشیده‌ام اطلاعات ناقص را با بهره‌گیری از مطالب مطبوعات یا استفاده از اسناد ناهم‌زمان تکمیل کنم. به عبارت دیگر، من بر مرکب اسناد سوار بوده‌ام؛ مرکبی که به‌طور کلی بر خواست من حرکت نمی‌کرد.

از این رو، گاه بر بعضی موضوعات بیشتر درنگ کرده‌ام و از بعضی دیگر به سرعت گذشته‌ام. گاهی نیز یکباره تغییر مسیر داده‌ام و به جای تمرکز بر مسیری که در آن حرکت می‌کردم، به دلیل نبود سند، ادامه راه را در مسیری دیگر پی گرفته‌ام. اما در عین حال معتقدم که مطالعه این اثر با همه ویژگی‌هایش دریچه‌های زیادی را پیش روی خواننده می‌گشاید و اطلاعات ذی‌قیمتی به او می‌دهد که در کمتر جایی می‌تواند به آنها دست یابد.

در پایان لازم است از همه کسانی که در فراهم آوردن این کتاب صمیمانه همکاری کردند، سپاسگزاری کنم. در رأس آنها دوست نازنینم یحیی نیازی است که آغازکننده کار بود و در همه مراحل یاری‌ام کرد. از سرکار خانم صبح‌گل نیز تشکر می‌کنم که در وجین اولیه اسناد و یافتن اسناد موجود در آرشیو مرکز بسیار کمک کرد. همچنین تشکر می‌کنم از ناظر محترم پروژه جناب آقای دکتر درویشی که راهنمایی‌های ذی‌قیمت ایشان راهگشای من در رفع مشکلات این اثر شد.

و البته سپاس از آن خداست.